

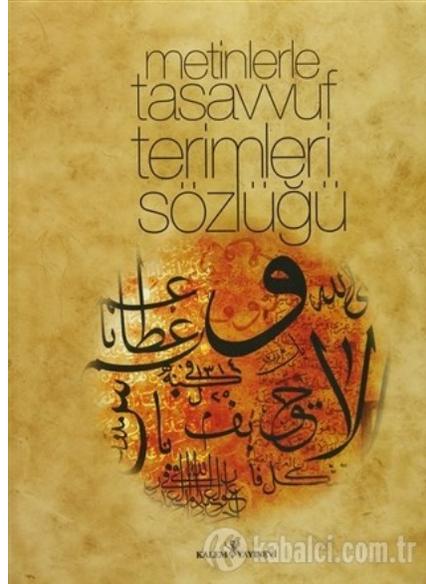
KİTAP TANITIMI

Kolektif (Editör: Zafer ERGİNLİ), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul, 2006, 1326 s.

Ahmet Vural*

Herhangi bir ilmi disiplinin kaynaklarından sağlıklı bir şekilde istifade edebilmek için, o bilim dalının temel kavramlarını, ıstılahlarını ve terimlerini doğru anlamak gerekmektedir. Her ilmi disiplinde olduğu üzere tasavvufta da ıstılahların özel bir anlamı vardır. Hatta söz konusu tasavvuf olunca ıstılahların anlamı bir kat daha artmaktadır. Çünkü özel deneyim yaşayan sûfiler, kendi ıstılahlarını ortaya koymak suretiyle bu deneyimlerini ifade etmişlerdir. Mutasavvıfların zaman zaman düşüncelerini saklama gereği hissetmeleri de beraberinde örtülü bir dil kullanmayı gerektirmiş, bu durum da tasavvuf ıstılahlarının ortaya çıkışında önemli bir etken olmuştur.

Zaman içerisinde kullanılan tasavvuf terimlerinin sayısı artmış ve kapsamı genişlemiştir. İslami disiplinler arasında yoğun araştırma ve ilgiye mazhar olan tasavvufun kendisini ifade etmekte kullandığı bu terimler, tasavvufun anlaşılması için hayati öneme haizdir. Bu sebeple

* Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü Tasavvuf Anabilim Dalı, (ahmetvural.tasavvuf@hotmail.com).

bu alanda araştırma yapmak isteyenlerden tasavvuf ıstılahlarına vâkıf olmaları beklenir. Aksi durumda bu sahada yapılacak çalışma ve değerlendirmeler nakıs kalacaktır.

Ülkemizde tasavvuf ıstılahlarını bizlere sunan eserlerden birisi de “*Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*” isimli çalışmadır.¹ Bu eser, Prof. Dr. Zafer Erginli editörlüğünde ve yine Prof. Dr. Zafer Erginli, Doç. Dr. İlyas Karşlı, Prof. Dr. Yavuz Köktaş, Öğr. Gör. Nurettin Ödül, Yrd. Doç. Dr. Rıfat Resul Sevinç ve Prof. Dr. Salih Sabri Yavuz tercüme heyetinde hazırlanan kolektif bir çalışma ürünüdür. Kalem Yayınları tarafından birinci baskısı yapılmış olup, baskı tarihi Ağustos 2006’dır.

Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, tasavvuf klasikleri olarak zikrolunan Muhâsibî’nin (ö. 243/857) *er-Riâye li-Hukûkillah* isimli eserinden Kuşeyrî’nin (465/1072) *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye’sine*, Gazâlî’nin (ö. 505/1111) *İhyâ u Ulûmiddîn* adlı eserinden İbnü’l-Arabî’nin (ö. 638/1240) *Fütûhâtü’l-Mekkiyye’sine*, Mevlânâ’nın (ö. 672/1273) *Mesnevî’sinden* İmam Rabbânî’nin (ö. 1034/1624) *Mektûbâtı’na* kadar temel tasavvuf kaynaklarından iktibas edilen metinlerden müteşekkil olup, bir derleme niteliği taşımaktadır.

Tasavvufu asıl kaynaklarından öğrenmenin gerekliliği, ehemmiyeti izahtan varestedir. Eser içerisindeki terimlerin mühim bir kısmının izahı, temel tasavvuf kaynaklarından alınan metinler yoluyla yapılmıştır. Bu eseri, diğer tasavvuf sözlüklerinden farklı kılan en önemli özellik, okuyucuyu doğrudan doğruya klasik metinlerle karşı karşıya getirmesidir.

Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, ilk aşamasında Refik el-Acem’in *Mevsû’atü mustalahâtî’t-tasavvufî’l-islâmî* isimli derlemesinin tercüme faaliyeti olarak başlamış, ancak sonrasında bu eserde görülen bir takım eksikliklerin fark edilmesi sonucunda araştırmacıların kullanımını kolaylaştırmak ve daha sistemli bir eser ortaya koymak düşüncesi-

¹ Abdülbaki Gölpınarlı’nın “Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri” isimli eseri; Süleyman Uludağ tarafından hazırlanan “Tasavvuf Terimleri Sözlüğü”; Ethem Cebecioğlu’nun kaleme aldığı “Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü”; Muhyiddin İbn Arabî’nin (çev.: Ekrem Demirli) “Tasavvuf Terimleri Sözlüğü”; Abdürrezzak Kâşânî’nin (çev.: Ekrem Demirli) “Tasavvuf Sözlüğü”; Cahid Baltacı’nın “Tasavvuf Lügatı”; Seyyid Cafer Seccadî’nin “Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü” ve Selami Şimşek’in “Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü” eser isimlerinden de anlaşılacağı üzere tasavvuf deyimleri ve terimlerini ihtiva eden, son dönemde Türkçe yayınlanmış diğer çalışmalardır.

siyle eser yeniden tasnif edilerek bugünkü şekli verilmiştir. Tabiri caizse *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*'nün omurgasını Refik el-Acem'in *Mevsû'atü mustalahâti't-tasavvufi'l-islâmî* adlı eseri oluşturmaktadır.

Refik el-Acem'in *Mevsû'atü mustalahâti't-tasavvufi'l-islâmî* adlı derlemesinde tespit edilen eksiklikler şu şekilde zikredilmektedir:

1- Refik el-Acem'in derlemesinde terimler daha çok lafzî yönden bir tasnife tâbî tutulmuştur. Acem'in bu tercihi de, içinde tasavvufî terimlerin de lafız olarak geçtiği, fakat gerçekte terim olmayan bazı kavramların, müstakil birer tasavvuf terimi gibi ele alınması neticesini doğurmuştur. Yine bazı metinlerin, muhtevalarıyla alâkasız başlıklar altında yer almasına neden olmuştur. Örneğin, "gaybet" başlığı altında yer alması gereken metinlerle, "gyıbet" başlığı altında yer alması gereken metinler, Arapça yazım kuralları gereği aynı başlık altında yer almıştır. Bu durum, "birbirinden farklı bazı başlıkların aynılaşması" sorununa sebep olmuştur.

2- Acem'in çalışmasında bazı kavramların altı yeterince doldurulmamıştır. Can alıcı bazı metinler, ilgili kavramların altına konulamamıştır.

3- Acem'in derlemesinde, bazı metinlerin iktibası sırasında atlamalar yapılmıştır. (Bu tür eksik alıntılar, ilgili eserlerin aslına ulaşılarak, karşılaştırma yapmak suretiyle tespit edilmiştir.)

4- Birbiriyle bağlantılı terimlere hiçbir atıfta bulunulmamıştır. Bu durum terimler arasındaki bağlantının kopmasına yol açmıştır.

5- Terimler tek tek ele alınmış, böylece tasavvufta havf-recâ', fenâ-bekâ gibi birlikte ele alınan terimlerde aynı metinler tekrar tekrar kullanılmıştır. (Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, ss. 9-10)

*Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*nde sadece Arapça tasavvuf terimlerine yer verilmiştir. Dolayısıyla Farsça ve Türkçe terimler kitabın sınırları dışında kalmıştır. Ayrıca tasavvufun kurumlaşma devrinde kullanılan terimler de kapsam dışı bırakılmıştır. Yani tarikatler ve tekelerle ilgili terimlere bu sözlükte hemen hemen hiç yer verilmemiştir. Eseri tanzim eden tercüme heyetinin ifadesiyle "bu sözlük, tasavvuf doktrinini oluşturan terimlerle ilgili metinlerden oluşmaktadır. Bu yö-

nüyle sözlüğümüz bir *Tasavvuf Doktrinleri Sözlüğü* hüviyetindedir.”
(Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 9)

Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü’nde yer alan terimler, tasavvufi eserlerden seçilerek alınan metinlerle izah edilmiştir. Toplamda otuz dokuz müellife² ait altmış iki eserden iktibas edilen metinler yer almaktadır. Bu metinler, ilgili eserlerin müelliflerinin vefat tarihi kronolojisine göre sıralanmıştır. Takip edilen bu usûl araştırmacının, bir tasavvuf terimini, tasavvuf tarihinde sıkça başvurulan kaynaklardan öğrenmesini sağlaması bakımından önemlidir. Bunun yanında terimleri izah sadedinde sıralanan metinlerin kronolojik olarak sunulması, eseri değerli kılan bir başka yöntemdir. Çünkü böyle bir yöntem bize, bir istilahın, tasavvuf tarihi sürecinde hangi anlamlarda kullanıldığını ve o istilahla ilgili olarak hangi sûfi, ne zaman, ne demiş? Bunu görmemizi sağlamaktadır. Metinler, aynı müellifin birden fazla eseri söz konusu olduğunda ise basitten zor olana, müellifin bir eserinden birden fazla alıntı yapıldığında da sayfa numaralarına göre tertip edilerek sunulmuştur. Görüldüğü üzere bu eser, baştan sona sistematik bir şekilde dizayn edilmiş, titiz bir çalışmanın ürünüdür. Eserin sonunda indeks bölümünün yer alması da ayrıca eserin ne kadar dikkat ve özenle hazırlanmış bir çalışma olduğunu göstermektedir.

Eserin hazırlanmasında, dil olarak eski kullanımların tercih edildiği görülmektedir. Bunun en önemli sebebi, yukarıda da ifade edildiği üzere, kavramların tasavvufi eserlerden seçilen metinlerle ifade edilmesidir. Ayrıca metinlerin ve terimlerin kendi konteksleri içerisinde anla-

² Bu müellifler *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*’nün girişinde tek tek zikredilmiş, hayatları hakkında kısa malumat verilerek tanıtılmıştır. Bu eserin kaynaklarını oluşturması bakımından bu müelliflerin isimlerini harf sırasına göre zikretmek istiyoruz: Abdülkâdir Geylânî (ö. 561/1165), Abdülkerim Cîlî (ö. 832/1428), Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), Ebû Yezîd Bistâmî (ö. 261/875), Ebu'l-Mevâhib Cemâleddin Şâzelî, Fâtımatü'l-Yesrutiyye (ö. 1400/1980), İmam Gazâlî (ö. 505/1111), Ahmed Gazâlî (ö. 520/1126), Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî (ö. 1893), Habeşî (ö. 1330/1911), Hakîm Tirmizî (ö. 320/932), Hallâc-ı Mansur (ö. 309/922), Hamzavî (ö. 1303/1886), Herevî (ö. 481/1089), Hücvîrî (ö. 465/1072), İbn Arabî (ö. 638/1240), İbn Atâullah İskenderî (ö. 709/1309), İbn Kudâme (ö. 742/1341-744/1343), İbn Receb (ö. 795/1393), İbn Sinâ (ö. 428/1037), İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İmâm Rabbânî (ö. 1034/1624), Kâşânî (ö. 730/1330-736/1135), Kelâbâzî (ö. 380/990), Kuşeyrî (ö. 465/1072), Lisânüddin (ö. 776/1374), Mevlânâ (ö. 672/1273), Muhâsibî (ö. 243/857), Nebbânî, Nevevî (676/1277), Râbiatü'l-Adeviyye (ö. 185/801-187/803), Sâhib-zâde (ö. 1347/1928), Serrâc (ö. 378/988), Sofyavî (ö. 960/1553), Ebu'n-Necib Sühreverdî (ö. 563/1167), Şihâbeddin Ömer es-Sühreverdî (ö. 632/1234) Sühreverdî-yi Maktûl (ö. 587/1191), Şârânî (ö. 973/1565).

şılmasına yardımcı olabilme çabası da eserde dil olarak eski kullanımların tercih edilmesini gerekli kılmıştır. Ancak araştırmacıların nitelikleri göz ardı edilmemiş, eseri mümkün olduğunca anlaşılır kılmak adına sıklıkla parantez içi açıklamalara yer verilmiştir.

Tasavvuf terimlerinin sunuluşu hakkında da genel olarak şunları ifade edebiliriz: Eser, ‘**abâdile** (عبادة) terimi ile başlamakta ve **zünûb** (ذنوب) terimi ile nihayete ermektedir. Her terimin yanına Arapça orijinallerini gösteren kelimeler parantez içinde yazılarak, araştırmacıya kelimenin etimolojisi ve fonotiği hakkında bilgi verilmiştir. (Tevekkül (توكل) gibi.) Tamlama olarak kullanılan kelime gruplarında daha çok Osmanlı Türkçesi’nde kullanılan tamlama türü (**ahadiyet-i cem’** gibi) tercih edilmiştir. Bazı yerlerde de Arapça tamlama (**rabbü’l-erbâb** gibi) yoluna başvurulmuştur. Madde başlıklarında ve eser isimlerinde bazı transkripsiyon işaretlerine başvurulduğu görülmektedir. Terimler tertip edilirken, tasavvufta meşhur olan çift terimler (**fenâ-bekâ** gibi) birlikte ele alınmıştır. Birlikte ele alınan terimlerle ilgili olarak, mütehasıs okuyucunun bu terimleri de görmek isteyebileceği düşüncesinden hareketle, bu terimler sadece isim olarak zikredilmiş, açıklama kısmı için birlikte ele alındığı terim çiftine atıfta bulunulmuştur. Mesela kabz ve bast gibi tasavvufta ikili kullanılan terimler “**kabz-bast**” başlığı altında toplanmış, bast terimi ilgili yerde zikredilmiş ve açıklama için “**kabz-bast**” maddesine referans gösterilmiştir. **Bast** (بسط) {bk. **Kabz-bast**} gibi. Bazı terimlerle alakalı yan terimler, ilgili ana terimin başlığı yanında bir açıklama mahiyetinde parantez içerisinde zikredilmiştir. (**tevbe-inâbe-evbe** (توبة - إنابة - أوبة) {**isti’dâd; menâzil-i tevvâbin; şurût-ı tevbe; tevbe-i inâbe; tevbe-i isticâbe; tevbe-i nasûh; tevbe-i tâ’ib; zâbıt-ı tevbe**} gibi.) (Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, ss. 10-13)

Tanıttımını yapmış olduğumuz *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*’nde, terimlerin nasıl izah edildiğini göstermek amacıyla ve somut bir örnek olması bakımından kitaptan seçtiğimiz şu üç terimi aşağıda sunmak istiyoruz.

Envâr-ı Kulûb (أنوار القلوب) * Envâr-ı kulûb {kalblerin nurları} Allah tarafından bahşedilen furkân {iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırd edebilme} ve beyân {iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırd ettikten sonra, bunu açıklayabilme} marifetidir. (Luma‘, 548)

Emel (أمل) * Hâvâtır {çeşitleri}: Kalbe gelen şey, ... mübâh olan işleri tedbir ve tamah husûsunda olana ise “ümniyye” ve “emel” ... adını alır. Çünkü bunlar ya nefsin hatırıdır ya hasedi sebebiyle düşmanın {şeytanın} hatırıdır ve yahut da melekten gelen bir “hems”dir. (Kût, I, 126)

* Emel, recâ {ümîd} demek olup, kalbin bekâ ile alâkasıdır. Emeli çok olan, mal toplamak ve bir şeyler elde etmekle vaktini harcar. Ölüm aklına gelmez, onu nisyâna terk eder. Öyle ki, en uzun yaşayacağına inanan birisi olur. (Câmi’, 145) {Ayrıca bk. **Hâtır/havâtır ya da hat-re/hatarât**}

‘ucb (عجب) {‘ucb bi’n-nefs; ‘ucb min kâbeli’d-dünyâ} * {Dedim ki} “Nefsle ucub nedir?” Şöyle cevâb verdi: “Kişinin güzelliği, bedeninin büyüklüğü, kuvveti, aklı, ameli ve güzel sesi sebebiyle kendini beğenmesidir.”...

... {Dedim ki} “Dünyâdan kaynaklanan ucub {nedir?}” Cevâb verdi: “Dünyâdan kaynaklanan ucub; nefse, malla, soyla, hizmetçilerin, çocukların, kölelerin, akrabasının ve arkadaşların çokluğunu beğenmekle {ve bunlarla böbürlenmekle} olur.” (Ri’âye, 223)

* İki büyük âfet vardır: Riyâ {ikiyüzlülük} ve ucub {kendini beğenme}. Ucub, bazen kendi tâatına insanları karıştırmak suretiyle olur. Bu şekilde olursa, ibâdet ifsâd edilir. Bazen de bundan kaçır, nefsini kınar, {fancak} bu şekilde nefsini beğenmiş olur, böylece ibâdeti boşa gider. (Minhâc, 5)

* Ucbun esası, yapılan sâlih ameli büyük görmektir. Kulun, sâlih amelin yüceliğini Allah’tan başka şeyle, insanlarla, nefse birlikte düşünmesidir. Âlimlerimiz şöyle der: “Bazen ucub, bunların üçünü, bazen ikisini bazen de birini düşünmek suretiyle olur.” Ucbun zıddı minnettir. (Minhâc, 73)

Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, tasavvuf terimleri üzerine yapılan çalışmalar arasında büyük bir değere haiz olup, sahasında önemli bir boşluğu dolduracağı aşikârdır. Bu eser vesilesiyle, mutasavvıflar, asırlar ötesinden günümüz insanına seslenmektedir. Bu eserin hazırlanmasında emeği geçen bütün hocalarımıza şükranlarımızı ifade etmek isteriz.